

verlies van het oude wereldbeeld heeft tot één diep ressentiment gedreven: het ressentiment tegen de ideeën van hun jeugd. Het zou interessant zijn om uit de werken van hen allen (dus ook van Bouman) de aanvallen op die burgerlijke cultuur van vóór 1914, vooral op het toen bestaande vooruitgangsgeloof, eens achter elkaar te zetten. Juist het vooruitgangsgeloof schijnt hun sterkste jeugdillusie te zijn geweest, die hen nog steeds beheerst. Want hun ondergangsfilosofie is niet anders dan een omgekeerd vooruitgangsgeloof.

Het is ook bij Bouman de rechtlijnigheid van het entweder-oder. „Er zijn tijdperken, waarin het geloof en de goddelijke geboden denken en handelen beheersen en tijdperken, waarin zij onder veel woordenkraam naar het terrein der kerkelijke dogmatiek zijn verbannen” schrijft Bouman (blz. 298). Slechts twee pal tegenover elkander liggende wegen staan voor ons open: „ . . . het élan van het geloof geeft uiteindelijk de doorslag. Wie deze waarheid miskent make zich op om te sterven” (blz. 293). Dat er in één tijdperk geloof en ongeloof naast elkaar zouden kunnen bestaan en dan nog in hun meest verschillende vormen; dat er mogelijk geen vooruitgang, maar wellicht ook geen ondergang zou zijn, komt niet bij de Schrijver op. En toch: hoeveel gecompliceerder dan het schema van het entweder-oder is de werkelijkheid!

- 1) Zeer goede critieken: P. Geyl in: Critisch Bulletin Aug. 1953, herdrukt in zijn bundel „Historicus in de tijd” Utrecht, 1954. blz. 140 e. v. en E. Kossmann in: Museum, Juli 1953, blz. 182/183.
- 2) Vgl. mijn artikel in Sociologische Gids, Juni 1954, blz. 127-132.
- 3) Over Napoleon schrijft Bouman overigens een wonderlijk staaltje van hagiografie (blz. 146-152). Wonderlijk voor een Schrijver, die zoveel over de chaos, oorlog en ellende van nu weet te schrijven.
- 4) H. Hoetink in Sociologische Gids, Oct. 1954, blz. 170/171.
- 5) Vgl. ook de critiek op gelijke gedachtegangen in F. L. Polak: „Om het behoud van ons bestaan” bij J. O. Kalf in: „Libertinage” 1951, blz. 235 e.v.
- 6) Vgl. J. M. Romein: Gedachten over de vooruitgang. In: Sociologisch Jaarboek IV en herdrukt in zijn: „Carillon der tijden”, Amsterdam 1953 blz. 12 e. v.
- 7) Stelling XII bij Dr. E. Kossmann: La Fronde. Diss. Leiden. 1954.

Rectificatie

In het „Ter Inleiding” van het Mei-Juni-nummer (p. 81) is een regel weggevallen. Regel 17 en 18 dienen gelezen te worden als: „Daarna resten nog

belangrijke problemen, zoals de verschillen in de beroepshierarchie in de diverse sociale milieu's, de verhouding van beroepshierarchie tot sociale hierarchie”, etc.